

بیمه مسؤولیت (۲)

● دکتر غلامحسین جباری

در شماره قبل تحت عنوان بیمه مسؤولیت، بحثی را در خصوص انواع مسؤولیت و گستره آن مطرح و وعده کردیم که بیمه مسؤولیت را در این شماره مطرح کنیم. از آنجا که در بحث بیمه مسؤولیت ناگزیر به طرح بیمه‌های اجباری مسؤولیت هستیم، ابتدا به بحث در خصوص بیمه‌های مسؤولیت اجباری پرداخته و پس از آن بیمه‌های مسؤولیت اختیاری با دامنه وسیع‌تر را مطالعه خواهیم کرد.

۳ - بیمه‌های مسؤولیت اجباری

این بیمه‌ها را توضیح می‌دهیم و مبانی وضع بیمه‌های مسؤولیت اجباری را معرفی می‌کنیم.

۳-۱- توجیه بیمه اجباری مسؤولیت

توجیهات و دلایلی که نوعی بیمه از سوی قانون و یا مقامات ذی صلاحیت اجباری اعلام شود، از جمله موارد زیر است:

۳-۱-۱- تنظیم روابط اجتماعی

پیدایش شهرهای بزرگ و فشردگی روابط افراد در جامعه موجب شده است که هرکس ضمن انجام امور عادی زندگی و حرفه‌ای خود با سایر افراد برخورد و به آنها خساراتی وارد کند. اهمیت این خسارات گاهی به حدی است که افراد عادی قادر به جبران آن نیستند و حتی رسیدگی به این

اصل این است که بیمه‌های مسؤولیت مانند هر نوع قرارداد و یا رابطه مالی بین اشخاص، صرفاً مبتنی بر قصد و اراده و رضایت طرف‌های ذیربط در آن باشد و لذا بیمه اجباری خلاف اصل آزادی قراردادها و یا بهتر بگوئیم استثناء بر این اصل است. بدیهی است هر زمان که به یک اصل استثنائی وارد می‌شود، بایستی متکی بر یک توجیه معتبر باشد و مصلحتی ضرورت آن را ایجاد نماید. به همین لحاظ قاعداً باید انواع بیمه‌های مسؤولیت اجباری بسیار محدود باشد که در کشور ما چنین است. علی‌رغم این استدلال در کشورهای صنعتی غرب تعداد این بیمه‌ها بسیار زیاد است و در حال افزایش نیز می‌باشد. بنابراین ابتدا به بحث در مورد توجیه اجباری شدن بیمه مسؤولیت می‌پردازیم و پس از آن بعضی خصوصیات

خسارات و تشخیص عامل و مسؤول آنها کار دشواری برای دستگاههای انتظامی و قضائی است. به این دلیل از یک طرف به حکم قانون، مسؤولیت‌های فرضی برای افراد مستقر می‌شود تا در هر مورد نیاز به بررسی و صدور حکم قضائی نباشد و از طرف دیگر بیمه این‌گونه مسؤولیت‌ها اجباری اعلام می‌شود. حسن بیمه اجباری در این‌گونه موارد این است که:

اولاً - به محض وقوع حادثه و ایجاد خسارت مسؤول آن مشخص است و بیمه‌گر آن مسؤول، در جبران خسارت وارده مقاومتی نشان نمی‌دهد. لذا زیان دیده به سرعت خسارت‌مالی خود را دریافت می‌کند. ثانیاً - در مواردی که خسارات مالی اقلام هنگامی باشد، ضعف مالی مسؤول و یا اعسار او مشکلی در جبران خسارت ایجاد نمی‌کند. بیمه‌گران قادر به جبران خسارات ناشی از مسؤولیت‌هایی که بیمه کرده‌اند هستند. رابطه بیمه اتکائی که بین بیمه‌گران متداول است، فرض عدم استطاعت مالی آنها را برای انجام تعهداتی که به عهده گرفته‌اند، منتفی می‌کند. نظارت دولت بر شرکت‌های بیمه این اطمینان را کامل می‌کند.

ثالثاً - در قوانین بیمه‌های اجباری تدبیری برای جبران خسارت زیان دیده حتی برای مواردی که مسؤول مجهول باشد، اتخاذ می‌شود. مثلاً در حوادث رانندگی درصد قابل ملاحظه‌ای از مسؤولان موفق به فرار می‌شوند. عامل حادثه که بایستی به عنوان مسؤول تعقیب شود و به بیمه‌گر او برای جبران خسارت مراجعه گردد، ناشناخته می‌ماند. برای رفع این مشکل در هر کشوری صندوقی تاسیس می‌شود که وظیفه آن جبران خسارات این‌گونه حوادث است. اگر خسارتی پیش آید که مربوط به حوادث رانندگی باشد، اما عامل آن فاقد بیمه

مسؤولیت معتبر باشد و یا عامل آن موفق به فرار شده باشد برای جبران او می‌توان به این صندوق مراجعه کرد. در کشور ما چنین مرجعی بنام صندوق تامین خسارات بدنی از ابتدای اجباری شدن بیمه مسؤولیت حوادث رانندگی تاسیس شده است که این خسارات را می‌پردازد. متأسفانه صندوق مذکور فعلاً ملزم به جبران خسارات بدنی است و زیان‌های مالی که به اتومبیل طرف تصادف و یا اموال دیگر وارد می‌شود، قابل مطالبه از این صندوق نیست. حتی در پرداخت دیه هم که از نوع خسارت بدنی است، فعلاً محدودیت وجود دارد.

تعهدات صندوق مذکور از محل درصدی که شرکت‌های بیمه از حق بیمه‌های دریافتی خود بابت بیمه‌های مسؤولیت رانندگی دریافت می‌کنند، انجام می‌شود. در حال حاضر شرکت‌های بیمه ایرانی سه درصد از حق بیمه بیمه‌های مذکور را به صندوق می‌پردازند.

۲-۱-۳- حمایت از بعضی اقشار جامعه

بعضی از اقشار جامعه به لحاظ ضعف توان مالی و یا عدم آشنائی به نیازهای خود داوطلب بیمه‌های ضروری نیستند. از جمله کارگران و سایر طبقات حقوق بگیر علاقه‌ای به دریافت بیمه درمان برای خود و خانواده خود و همچنین دریافت بیمه بازنشستگی برای ایام کهولت خود نشان نمی‌دهند. زیرا از یک طرف حق بیمه این نوع بیمه‌ها ارقام قابل توجهی است و از طرف دیگر دستمزد آنها کفایت تامین این حق بیمه‌ها را نمی‌کند و مسأله مهم‌تر این‌که این اقشار بخش عمده و اصلی جامعه را تشکیل می‌دهند. در حالی که آنان در تولید ملی نقش غیرقابل انکاری دارند، لذا سلامت و آسایش و رفاه نسبی آنها

مورد توجه جامعه است. به این لحاظ چاره‌ای جز تحمیل بیمه به این اقشار نیست. قانونگذار از یک طرف مسؤولیت کلیه حوادثی را که در محیط کار و حتی در مسیر خانه و کارگاه پیش آید به عهده کارفرما می‌گذارد و کارفرما را هم مجبور به بیمه مسؤولیت می‌کند. حتی وظیفه بیمه درمان و بیمه بازنشستگی کارگران نیز به عهده کارفرما قرار می‌گیرد و بخش عمده حق‌بیمه این بیمه‌ها هم به کارفرما تحمیل می‌شود. این بیمه و حسن اجرای آن برای جامعه آن قدر اهمیت دارد که دولت خود مدیریت آن را به عهده می‌گیرد. تقریباً در تمام کشورها اداره این بیمه‌های اجباری که معمولاً به بیمه‌های اجتماعی معروف هستند، با دولت است و حتی دولت بخشی از حق بیمه‌ها را هم از محل بودجه عمومی تأمین می‌کند تا بار حق بیمه برای کارگر یا کارمند سبک‌تر باشد. مصداق دیگر این نوع بیمه، بیمه محصولات کشاورزی است که در بعضی کشورها جنبه اجباری دارد. طبقه کشاورز، بخصوص در کشورهای جهان سوم که تولیدکننده بخش اصلی درآمد ملی است و مایحتاج اولیه جامعه را تامین می‌کند، وضع مالی مناسبی ندارد و در مقابل عوامل زیان‌بار طبیعی از جمله سیل، طوفان، یخبندان، بادگرم، خشک‌سالی و نظایر آنها و همچنین در مقابل آفات نباتی همه‌گیر هیچ‌گونه نیروی مقاومتی ندارد، لذا بیمه محصولات کشاورزی برای حفظ حیات کشاورزان و تداوم فعالیت‌ها ضرورت قطعی دارد. در کشور ما پس از انقلاب اسلامی، بیمه کشاورزی به اجرا در آمده است و به تدریج بعضی از محصولات اساسی در مناطق مختلف تحت پوشش آن قرار می‌گیرند. صندوق بیمه کشاورزی، وابسته به بانک کشاورزی، که عهده‌دار انجام

این بیمه است، هر چند انواع محدودی از محصولات را مشمول بیمه کرده است، ولی در اجرای تدریجی این بیمه و بدست آوردن رضایت کشاورزان تحت پوشش موفق بوده است.

۳-۱-۳- پیش‌گیری از اختلافات

بعضی از روابط مالی بین افراد جامعه نوعاً اختلاف‌زا هستند. حل و فصل این اختلافات بار سنگینی برای دستگاههای قضائی است. به منظور پیش‌گیری از این اختلافات به موسسات بیمه روی می‌آورند. قراردادهای بیمه به ترتیبی تنظیم می‌شود که خسارت وارده را پوشش می‌دهد و در مورد شناخت مسوول خسارت، کنجکاوی به عمل نمی‌آید. از جمله این نوع روابط، رابطه بین مالک و مستأجر در واحدهای مسکونی و تجاری است. در بعضی از کشورها مقرراتی وجود دارد که املاک مورد اجاره بایستی الزاماً توسط مستأجر بیمه شوند، تا در صورت بروز خرابی‌های مختلف که ممکن است ناشی از حریق و یا نفوذ آب و حتی سیل و زلزله باشد، بحث نواقص ساختمانی و یا کوتاهی در نگهداری توسط مستأجر مطرح نگردد. بیمه‌گر خسارت را پردازد و به دنبال یافتن مسوول آن نباشد، مگر در مواردی که احتمال خرابکاری و عمد مطرح است. از مصادیق دیگر این روابط که بیمه آن در بعضی از کشورها اجباری است، رابطه بین مؤسسات حمل کالا و یا مسافربری یا صاحبان کالا و یا مسافری است. حمل کالا و مسافر از جمله فعالیت‌های پرمخاطره است. به‌خصوص در حمل کالا موارد خسارت بسیار زیاد است. پی‌گیری این خسارت‌ها برای هر دو طرف معامله یعنی هم موسسه حمل و هم بازرگانان صاحب کالا امری بسیار دشوار و وقت‌گیر است. پوشش

بیمه‌ای، این مشکل را با هزینه‌ای مختصری که از محل کرایه حمل تامین می‌شود، به آسانی مرتفع می‌کند.

۳-۲- خصوصیات بیمه‌های اجباری

اصل این است که در قراردادهای بیمه مانند هر قرارداد دیگری طرفین در تعیین شرایط مختار باشند و به هر ترتیب که مایل هستند، توافق نمایند؛ اما در بیمه‌های اجباری عملاً شرایط آن نیز جنبه اجباری و یکسان دارد. در مجموع می‌توان گفت موسسات بیمه و بیمه‌گذاران در انعقاد قراردادهای بیمه اجباری محدودیت‌هایی دارند و نظارت بر آنها کامل‌تر از بیمه‌های اختیاری است. بهتر است در این خصوص با تفضیل بیشتری بحث کنیم:

۳-۲-۱- شرایط استاندارد

شرایط این بیمه‌ها به جز در برخی موارد استثناء، یکنواخت است. در برخی انواع این بیمه‌ها شرایط دقیقاً توسط قانون معین می‌شود. از جمله شرایط بیمه‌های درمان و بازنشستگی کارگران و کارمندان را قانون و یا مقامات و هیات‌هایی که در قانون پیش‌بینی می‌شود، معین می‌کنند. در بعضی دیگر موارد شرایط قرارداد توسط سندیکاها و مراجع حرفه‌ای محلی و یا بین‌المللی معین می‌شوند. به طور مثال برای بیمه مسوولیت مؤسسات حمل و نقل هوایی شرایط بیمه توسط سازمان «یاتا» معین می‌شود. همچنین برای بیمه حمل و نقل زمینی، فرم استاندارد C.M.R تنظیم شده است که در سطح بین‌المللی در حال اجرا می‌باشد.

۳-۲-۲- نظارت دولت

قبلاً نیز اشاره شد که بعضی از انواع

بیمه‌های اجباری آن‌قدر اهمیت اجتماعی دارند که دولت خود را ناگزیر به مداخله در آنها و یا نظارت بر آنها می‌بیند. بیمه‌های کارگری و کارمندی توسط دولت اجرا می‌شوند. بر اجرای بیمه مسوولیت رانندگی نظارت دقیق دولت برقرار است و شرکت‌های بیمه برای فعالیت در این بیمه خاص، نیاز به مجوز جداگانه دارند. مثلاً به موجب مقررات قانون بیمه اجباری مسوولیت وسایل نقلیه در ایران، موسسات بیمه خارجی (که در زمان تصویب قانون وجود داشتند) مجاز به فعالیت در این بیمه نبودند.

بیمه‌های کشاورزی توسط دولت اجرا می‌شود و حتی دولت پرداخت قسمتی از حق بیمه را به عهده می‌گیرد و در نهایت نیز اگر موسسه بیمه کشاورزی با خساراتی مواجه شود که قادر به جبران آنها نباشد، دولت از محل بودجه عمومی به آن کمک خواهد کرد.

۳-۲-۳- شرایط خاص حقوقی

در بعضی از این بیمه‌ها به منظور سهولت جبران خسارت و حمایت از زیان‌دیدگان بعضی مقررات خاص حقوقی وضع می‌شود. از جمله این‌که بسیاری از استثنائات که در قراردادهای بیمه اختیاری به وفور دیده می‌شود، در شرایط بیمه‌های اجباری وجود ندارد. مثلاً هرگاه بیمه‌نامه صادره توسط شرکت بیمه به هر علت از جمله عدم پرداخت حق بیمه یا تخلف بیمه‌گذار از مقررات معتبر نباشد، بیمه‌گر خسارت وارد به زیان دیده را پرداخت و پس از آن به بیمه‌گذار خود رجوع می‌کند.

یک خصوصیت عمده در این‌گونه بیمه‌ها این است که به موجب مقررات مربوط در اغلب کشورها، زیان‌دیده حق

رجوع مستقیم به بیمه‌گر را دارد. توضیح اینکه در بیمه‌های مسؤلیت، زیان دیده به مسؤل حادثه حق مراجعه دارد. مسؤل حادثه که در قرارداد بیمه، نقش بیمه‌گذار را دارد، می‌تواند از بیمه‌گر بخواهد که در رسیدگی خسارت و احتمالاً در دعوی قضائی مداخله کند. به هر حال زیان دیده هیچگونه رابطه

مستقیمی با بیمه‌گر ندارد. اما در بیمه‌های اجباری به خصوص در بیمه مسؤلیت حوادث رانندگی، به موجب مقررات بعضی کشورها، زیان دیده اگر بیمه‌گر را شناسائی کند، می‌تواند مستقیماً به او مراجعه نماید. به هر حال مراجعه زیان دیده به صندوق تأمین خسارات از مصادیق مراجعه مستقیم به بیمه‌گر است.

۳-۳-۳- مبنای اجباری شدن بیمه مسؤلیت

توجیهات اجباری شدن بیمه‌های مسؤلیت و همچنین خصوصیات این بیمه‌ها را به اختصار ذکر کردیم. بی‌مناسبت نیست به این مطلب هم اشاره کنیم که به چه ترتیب بیمه‌ای اجباری می‌شود؛ به عبارت دیگر چه مبنای مرجعی می‌تواند بیمه‌ای را اجباری سازد.

۳-۳-۱- قوانین و مقررات کشوری

مهم‌ترین مرجعی که می‌تواند بیمه‌ای را اجباری کند، قانون است و هر مقامی که به موجب قانون اختیار لازم را داشته باشد می‌تواند اجبار به تهیه بیمه مسؤلیت را در محدوده فعالیت خود برقرار سازد.

بیمه‌های مسؤلیتی که در جهت منافع عموم افراد جامعه طرح می‌گردند، مستقیماً توسط قانون وضع می‌شود. مثلاً بیمه مسؤلیت رانندگی و یا بیمه حوادث کار به حکم قانون اجباری شده است. اما گاهی در یک قانون وضع مقررات برای موارد خاصی به یک مرجع منتخب خود قانون واگذار می‌شود. به عنوان مثال هرگاه قانونگذار وضع مقررات اجرائی یک قانون را به هیأت دولت واگذار کند، دولت می‌تواند انجام بیمه مسؤلیت را به صورت اجباری تصویب کند. مثال دیگر این‌که قانون تاسیس بیمه مرکزی ایران و بیمه‌گری، تدوین آئین‌نامه‌ای را برای فعالیت نمایندگان بیمه و دلالتان رسمی بیمه بر عهده شورای عالی بیمه گذاشته است. شورای

عالی بیمه می‌تواند در آئین‌نامه خود از جمله شرایط فعالیت در این حرفه را تحصیل بیمه اجباری مسؤلیت قرار دهد. در کشور ما در حال حاضر بیمه‌های مسؤلیت اجباری بسیار محدود است و هرگاه در مباحث بیمه‌ای ناگزیر به ذکر مثالی برای این نوع بیمه‌ها شویم، دو نمونه مشخص را تکرار می‌کنیم: یکی بیمه مسؤلیت حوادث رانندگی و دیگری بیمه حوادث کار است. بدیهی است نیاز جامعه اقتضا می‌کند که در آینده

بیمه‌های مسؤلیت دیگری نیز برقرار شود. بد نیست متذکر شویم که در حال حاضر در کشور فرانسه بیش از چهل نوع بیمه مسؤلیت اجباری برای فعالیت‌های مختلف وجود دارد.

۳-۳-۲- مراجع حرفه‌ای

در بعضی کشورها سندیکاها می‌توانند برای فعالیت اعضای خود مقرراتی وضع کنند که از جمله این مقررات بیمه اجباری مسؤلیت حرفه‌ای آنهاست. لویدز لندن گرچه یک سندیکای حرفه‌ای نیست ولی به لحاظ اقتداری که دارد، بیمه‌گران عضو خود و همچنین دلال‌ها را که طرف معامله با آن هستند، وادار به تحصیل بیمه مسؤلیت می‌کند. جا دارد که این نکته را متذکر شویم که وجود بیمه مسؤلیت برای یک صاحب حرفه، به خصوص در حرفه‌های خدماتی

موجب اعتبار آن حرفه می‌شود و برای مردم، مراجعه آنها با اطمینان بیشتری صورت می‌گیرد. مثلاً اگر بدانیم یک حسابرس یا یک سردفتر اسناد رسمی و یا یک وکیل دادگستری بیمه مسؤلیتی دارد که براساس آن خسارات ناشی از اشتباهات احتمالی او را جبران می‌کند، با اطمینان بیشتری به او مراجعه خواهیم کرد.

۳-۳-۳- شرایط قراردادهای

در بعضی قراردادهای با منظور پیش‌گیری از اختلافات احتمالی، بیمه مسؤلیت نیز پیش‌بینی می‌شود. به عبارت دیگر یکی از طرف‌های قرارداد طرف دیگر را که متعهد به انجام کار و خدمتی می‌شود وادار به تهیه بیمه مسؤلیت می‌کند. بعضی از این نوع بیمه‌های اجباری در کشور ما هم متداول شده است از جمله این نوع بیمه‌ها می‌توانیم موارد زیر را ذکر کنیم:

- بیمه مسؤلیت پیمانکار در مقابل خسارات احتمالی که حین کار به صاحب کار و یا به اشخاص ثالث وارد می‌شود. این نوع بیمه در بعضی از کشورها به حکم قانون اجباری شده است و شرکت‌های پیمانکاری ساختمان موظف هستند، مسؤلیت خود را در مقابل ادعاهای احتمالی صاحب‌کار برای مدت ده سال پس از پایان کار (مدت مرور زمان) بیمه کنند.

- بیمه مسؤلیت مؤسسات کرایه اتومبیل برای خسارات احتمالی که به مسافری و یا به بار در اثر حوادث وارد می‌شود. این بیمه در قراردادهای حمل کالا و یا جابجایی اثاثیه منزل پیش‌بینی می‌شود.

۳-۳-۴- شرایط یک کشور

بعضی کشورها برای روابط خود با یک

طرف خارجی شرایطی در نظر می‌گیرند که رعایت آنها برای کسانی که مایل به معامله و یا ارتباط با آن کشور هستند، الزامی است. می‌توانیم مواردی از این شرایط را با توضیح مختصری ذکر کنیم:

بیمه مسؤلیت هواپیما - ورود یک هواپیمای خارجی به فضای یک کشور بمنظور عبور از آن و همچنین فرود هواپیمای خارجی به فرودگاه‌های آن کشور مستلزم داشتن بیمه مسؤلیت است. معمولاً شرکت‌های هواپیمائی مسافری برای مسؤلیت خود در پروازهای بین‌المللی لاقلاً پانصد میلیون دلار و معمولاً یک میلیارد دلار پوشش بیمه مسؤلیت دارند. یک هواپیمای خارجی ضمن عبور از فضای یک کشور و یا فرود در آن در صورتیکه دچار حادثه‌ای شود خسارات عظیمی ایجاد خواهد کرد. بیمه مسؤلیت برای جبران این گونه خسارات احتمالی است.

بیمه مسؤلیت کشتی - ورود یک شناور به آب‌های ساحلی یک کشور و نزدیک شدن و لنگر انداختن در بندر، می‌تواند موجب خسارات سنگینی به تاسیسات بندری و یا کشتی‌های دیگر شود. معمولاً کشتی‌ها در بیمه‌های بدنه پوشش می‌دهند میزان سه چهارم ارزش خود را دارند. ولی ممکن است خسارات ایجاد شده توسط یک شناور به چندین برابر ارزش آن بالغ شود و بیمه‌های مزبور که توسط شرکت‌های بیمه صادر می‌شود، جوابگوی این‌گونه خسارات نباشد. شناورها علاوه بر بیمه مذکور یک نوع پوشش دیگر نیز دارند که از کلپ‌های P. & I. تحصیل می‌کنند. کلپ‌های مزبور پوشش بیمه مسؤلیت را - که بخصوص در مورد آلودگی محیط زیست اهمیت دارد - برای مبالغ بسیار بالا و حتی به صورت نامحدود در

اختیار شناورها می‌گذارند. فعالیت کلپ‌های P. & I. گرچه به کار شرکت‌های بیمه شباهت دارد ولی دارای ترتیب خاصی است.

در واقع می‌توان گفت که این کلپ‌ها، یا لاقلاً در ظاهر امر، یک نوع مؤسسه تعاونی هستند که خسارت اعضای خود را جبران می‌کنند و به تناسب اهمیت خساراتی که می‌پردازند، حق عضویت دریافت می‌کنند. در واقع کلپ‌های مزبور وجهی ثابت مانند حق بیمه شرکت‌های بیمه دریافت نمی‌کنند. حق‌بیمه و یا حق عضویت قطعی هر کشتی در پایان سال مالی و با توجه به خسارات وارده برای کلیه اعضا معین می‌شود. همچنین اگر خسارات وارده در یک سال کمتر از جمع حق عضویت‌های موقت دریافتی در اول سال باشد، در آخر سال مابه‌التفاوت به اعضا برگشت داده می‌شود.

با توجه به این‌که فعالیت این کلپ‌ها در خارج از قلمرو کشورها می‌باشد فعالیت آنها جنبه بین‌المللی دارد؛ غالباً در مناطق آزاد به ثبت می‌رسند و تابعیت کشور خاصی را ندارند. تعداد این کلپ‌ها در جهان کمتر از ۳۰ مورد است.

اکثر کشورها در صورتی اجازه لنگر انداختن در بندر خود را به یک شناور می‌دهند که دارای پوشش P. & I. باشد.

بیمه مسؤلیت تولید - نقص در تولید یک کالا می‌تواند موجب ورود خسارت به مصرف‌کننده آن شود. این‌گونه خسارات در بسیاری از انواع محصولات از جمله تولید اتومبیل، لوازم منزل، موادغذایی، داروها و لوازم آرایش بسیار دیده می‌شود.

در بعضی از کشورها در صورتی مجوز ورود کالا را می‌دهند که آن کالا دارای بیمه مسؤلیت تولید باشد.

ادامه دارد

